

AMIR TEMUR AYOLLARI VA TEMURIY MALIKALARNING DAVLAT BOSHQARUVIDAGI TA'SIRI

Shamsiddinova Shaxnoza G'ayrat qizi

2-kurs O'zMU magistranti

Annotatsiya: Temuriylar xonadonining mashhur malikalarining davlat boshqaruvidagi bevosita va bilvosita ta'siri, ularning oila-nikoh masalalari, xonadon malikalik an'analari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: *Saroy Mulk xonim, Gavhar Shod begim, Xonzoda begim, mahfiy xizmat, uzuk-muhr.*

O'rta asrlar tarixini tadqiq etar ekanmiz, davlat boshqaruvida nafaqat hukmdorni va o'z navbatida saroy malikalarning ham ishtirokini kuzatamiz. Ammo malikalarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini o'sha davr an'analari muvofiq juda kam hollarda yoritilganligi shu mavzuda tadqiqot olib borishga sabab bo'la oladi. Tadqiqot doirasida o'sha davr muarrixlari Ibn Arabshoh, Abdurazzoq Samarqandiy va Xondamir kabilarning asarlari alohida qiymatga ega.

Amir Temur xaramidagi mashhur malikalardan Saroy Mulk xonim Amir Temur nikohiga 1370-yilda Amir Husayn vafotidan keyin kirgan. Ammo Saroy Mulk xonim Amir Temurdan farzand ko'rmagan, lekin Sohibqiron o'z o'g'li Shoxrux Mirzoni, nabiralari Muhammad Sulton Mirzo, Xalil Sulton Mirzo, Ulug'bek Mirzolarni bevosita zukko Saroy Mulk xonim tarbiyasiga topshirgan edi¹. Bu esa malikaning saroy ahli orasida Temurning eng ishonchli shaxsiga aylanganidan dalolat berardi. Bundan ko'zlangan yana bir maqsad mamlakat kelajagi aynan mamlakat vorislarining yaxshi bilim va tarbiya olishlariga bog'liq bo'lib, bu davlat ahamiyatiga molik masala edi.

Saroy Mulk xonim Amir Temurga ham siyosatda ham umr yo'lida yaxshi hamroh bo'ldi. Temur har ishda Saroy Mulk xonimdan maslahatlariga quloq tutar, safarga ketar chog'i esa saltanat boshqaruvini ishonib topshirar edi. Manbalarda, Temur ayolini o'zi bilan uzoq harbiy safarlarga ham olib chiqishi qayd etib o'tilgan. Xususan, Saroy Mulk xonim ayol boshi bilan Samarqanddan Iroqqa qadar bo'lgan o'ta olis yo'lni Amir Temur yonida birgalikda bosib o'tganligi to'g'risida asarlarda keltirilgan². Bundan tashqari malika Temur topshirig'iga ko'ra, 1387-yilda malika

¹ Файзиев Т. Темурий маликалар. – Тошкент: Абдулла Кодирий, 1994. – 6 б.

² Равшанов П. Амир Темур сулоласи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2021. – 83 б.

Temurning Ko'kcha dengiz (Urmiya ko'li) atrofida qurgan qarorgohiga shahzodalar Shohruh mirzo va Xalil Sulton bilan tashrif buyuradi³. Tarixchi Sharafiddin Ali Yazdiy Sohibqiron bundan behad quvonganligini ham ta'kidlab o'tadi. Zero safar chog'ida hukmdor o'z yaqinlari bilan diydorlashishi uni zafar quchishiga yana bir turtki bo'lgan bo'lishi ham mumkin.

Sohibqiron yurishlari paytida ham oilaviy udumlarni bekamu ko'st ado etish ham Katta xonim zimmasida bo'lgan. Xondamir esa o'zining "Xabib us-siyar" asarida Amir Temurning besh yillik urushdan (1392-1396-yillar) Xamadondan Samarqandga qaytish chog'ida Sulton Baxt Begim, Saroy Mulk xonim, Tuman Og'ov va boshqa bilqissiyimo xotinlar amirzoda Shohruh bilan qabul qilingan istiqbol qonunlaridan juda mamnun bo'lgandigini qayd etib o'tadi⁴.

Yuqoridagi Xondamirning asarida quyidagi voqelik ham keltirib o'tilgan: "Shahar xavfsizligi amirlari hukmiga binoan, ul jamoani qo'lga olib, so'roqlar va gunohlar isbot etilgandan so'ng, Amir Muso Saroy Mulk xonimning shifoati bilan (chunki Amir Muso uning singlisini o'g'li edi), Xizr Yassuriyning o'g'li esa Amir Sayfuddinining iltimosi bilan (chunki uning singlisi Amir Sayfuddinining nikohida edi) jazodan qutulib qoldilar."⁵. Bu ma'lumotlarga asoslanib, Saroy Mulk xonim siyosiy hayotda ham faol bo'lib xatto hukmdor farmonini o'zgartira oladigan darajada ishonchli shaxs degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Saroy Mulk xonim davlat va mamlakat idorasiga oid qurultoy, kengash ishlarida to'g'ridan-to'g'ri qatanshish huquqi bo'lmagan holda malika u yoki bu masala yuzasidan Amir Temurga yozma ravishda murjaat qila oladigan birdan-bir shaxslardan edi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, bunday hukmdorga xat bilan murojaat qilish faqat chet ellik hukmdorlarga mumkin bo'lgan⁶. Demak, zukko malikaning boshqa davlatlar miqyosida ham Temur kabi obro'si yuqori bo'lgan.

Saroy Mulk xonim davlat boshqaruvidagi ishtirokidan tashqari Temurga harbiy yurishlardagi zafarlarida ham ko'mak berib turgan. Malikaning shaxsiy razvedka hizmati ba'zida Temur razvedkasidan ham yaxshi bo'lganligi ta'kidlanadi. "Maxfiy hizmat boshlig'i amir Azizuddin ham undan hayiqadi. Saltanat xavfsizlik xizmati vaziri lavozimidagi Azizuddin Saroy Mulk xonimning shaxsiy razvedkasi mavjudligi

³ Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. - Тошкент: Шарк, 1997. - 110 б.

⁴ Хондамир. Хабиб ус-сияр фи ахбори афроди башар. Форс тилидан Ж.Хазраткулов ва И.Бекжонов таржимаси. - Тошкент, 2008. - 166 б.

⁵ Хондамир. Хабиб ус-сияр фи ахбори афроди башар. Форс тилидан Ж.Хазраткулов ва И.Бекжонов таржимаси. - Тошкент, 2008. - 179 б.

⁶ Зиё А. Ўзбек аёллари тарих сахнасида. - Тошкент: "Фан", 2002. - 37 б.

va uning aygʻoqchilar tarmogʻi oʻzinikidan kuchli ekaniga iqror boʻlgan. Bu tarmoq 27 mamlakatni tasarruf qiluvchi saltanatning har bir hududida va hatto xorij ellarda ham benuqson ishlaydi. Goʻzal kanizaklar, ayyor mastonalar, otinoyilar va tadbirkor savdogarlar uning hizmatida. Turk sultoni Boyazidning rafiqasi ariya Olivera ham shular qatorida Bibixonimga ixlos ila xizmat qiladi. Mariya shu katta malika taʼsirida nasroniylikdan voz kechib musulima boʻlgan. Serbiya qiroli Stefan, akasi saroyida yashaydi, Bibixonim bilan yozishmalar qiladi.”⁷

Temuriylar xonadonining yana bir vakili malika Gavharshod begim ham Temuriylar saltanatida oʻz oʻrniga ega edi. Malika Shohruh Mirzo nikohiga 1394-yil kirgan⁸. Gavharshod begim Gʻiyosiddin tarxonning qizi boʻlib, keyinchalik malika kabi boshqa qizlari Nigor ogʻa va Saodat ogʻalarni ham Temur oʻgʻli Umarshayxning farzandlari Pirmuhammad mirzo va Rustam mirzolarga nikohlatib, quda-andachilik aloqalarini yanada mustahkamladi. Gavharshodbegimning otasining keyingi faoliyati haqida aniq maʼlumotlar mavjud emas.

Malika oʻz turmush oʻrtogʻi Shohruh Mirzo davrida Saroy Mulk xonim kabi hukmdor safarga ketgan chogʻi saltanat ishlarida faol boʻlganligini tarixiy manbalardagi maʼlumotlar tasdiqlaydi. Xususan, Shohruh Mirzo Iroq va Ozarbayjon tomon yurish qilgan vaqtda Mahdi ulyo Gavhar Shod begim Hirotda qoladi, shahzoda Joʻgiy bahodir malikaga saltanat ishlarida koʻmaklashadi⁹. Bundan koʻrinib turibdiki, Mahdi ulyoning davlat boshqaruvidagi yuritgan siyosatiga hukmdor ishonch bildirgan. Shu sababli, safar oldi malikani dorulsaltana ishlariga bosh etib tayinlaydi. Malikaning maxsus xos uzuk-muhri ham mavjud boʻlgan. Bunday uzuk-muhrining mavjudligi malikaning davlat boshqaruvidagi oʻrni beqiyosligi va xatto baʼzi farmonlarni hukmdor nomidan ham chiqazish vakolati mavjud boʻlganligidan dalolat beradi. Bu uzuk-muhr bodom shaklida kumushdan 1457-yilda Hirotda ishlangan boʻlib, temuriylar davri hunarmandchiligining yorqin namunasi hisoblanadi. Uzuk-muhr hozirda Sankt-Peterburgdagi Ermitaj muzeyida qimmatbaho ashyolar fondida saqlanib kelinmoqda.

Malikalarning saltanat hayotidagi yana bir muhim oʻrnini malikalar odatda, ikki davlat oʻrtasidagi oʻzaro adovatni hal qishda yoki yaxshi qoʻshnichilik siyosatini yanada mustahkamlashda nikoh munosabatlari orqali qarindoshlik aloqasi bilan bogʻlashda muhim hisoblanganlar. Masalan, Amir Temur Xorazmga bir necha bor

⁷ Содиков Х. Амир Тему́р салтанатида хавфсизлик хизмати:(тарихий бадиалар). – Т.: ART FLEX, 2010. – 246 б.

⁸ Файзи́ев Т. Тему́рий маликалар. – Тошкент: 1994.– 8 б.

⁹ Абдураззоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. 2-жилд, 1-қисм. / Форс тилидан А.Ўринбоев таржимаси. – Тошкент: 2008. – 381 б.

yurish qiladi¹⁰. Shahar qamali vaqtida hukmdor Xusayn So‘fi vafot etadi. Yangi hukmdor Yusuf So‘fi bilan Temur esa sulh tuzadi. Sulh esa Yusuf So‘fining inisi Oq So‘fining qizi Sevinbeka (malikaning ismi ko‘p tarixiy manbalarda “Xonzoda” nomi bilan mashhur)ni Temur o‘g‘li Jahongir Mirzoga olib berishi bilan tuziladi¹¹.

Amir Temur o‘zining ishonchli kishilarini o‘z atrofiga jamlashga ham harakat qildi. Masalan, Temurbek urug‘idan bo‘lgan, saltanatga ko‘tarilishidan boshlab u bilan birgalikda harakat qilgan, unga yordam bergan eng safdoshlaridan bo‘lgan bir chig‘atoy (bek) bor edi. Temurbek unga o‘z singlisini berib, oliy amaldorlar darajasiga ko‘targan va ko‘pchilik ustidan boshliq qilib tayinlagan¹².

Keyingi o‘rinlarda malikalar vositasida sulh tuzilish holatlaridan yana birini tahlil qilamiz. Bobur Mirzo so‘nggi bor Samarqanni egallagandan so‘ng shaharni Shayboniyxon qamal qiladi. Shunda Bobur qamalni yorib chiqa olmaydi va Shayboniyxon Boburga sulh taklif qilib opasi Xonzoda begimni so‘raydi. “Ana shunday vaqtda Shohibek (Shayboniyxon)xon «agar o‘z egachingiz Xonzoda begimni menga xotinlikka bersangiz, oramizda sulh tuziladi va hamjihatlik aloqalari o‘rnatiladi»,— deb aytgizib yubordi. Oxir Xonzoda begimni o‘sha xonga berib, o‘zlarining qaytishlari zarur bo‘ldi»¹³. Bu tarixiy voqeaga barcha turlicha yondashadi. Boburning shaxsan o‘zi Xonzoda begim qamal vaqtida kechqurun shahar darvozasidan chiqib ketmoqchi bo‘lganida Shayboniyxonga asir tushganini aytib o‘tadi. «Bu mahalda Shayboqxon sulh so‘zini orag‘a soldi. Agar bir tarafdin umidvorlik bo‘lsa edi, yo zahira bo‘lsa, sulh so‘ziga kim quloq solur erdi. Zarurat bo‘ldi, sulhguna qilib, kechadin ikki pahr bo‘la yovushub edikim. Shayxzoda darvozasidin chiqildi: Volidam xonimni olib chiqtim. Yana ikki xotun kishi chiqti: biri Bichka xalifa edi, yana biri Minglik ko‘kaltosh edi. Mening egachnm Xonzoda begnm ushbu chiqqonda Shanboqxonning iligiga tushti...»¹⁴ Garchi Xonzoda begimning Shayboniyxonga turmushga chiqishi haqidagi ikki xil ma‘lumot garchi zid bo‘lsa-da, ammo bu yerda Bobur o‘z asarida o‘zini qutqarish uchun o‘z opasini dushmaniga bergani haqidagi haqiqatni ochiq ayta olmaganga o‘xshaydi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, mamlakat boshqaruvida malikalarning ham o‘z o‘rni mavjud bo‘lib, ular bu borada faol bo‘lgan. Biroq musulmon

¹⁰ Файзиев Т. Темурийлар шажараси. –Тошкент: Info Capital Group, 2020.– 69 б.

¹¹ Шарафуддин Али Яздий. Зафарнома. - Тошкент: Шарқ, 1997. –74 б.

¹² Руи Гонсалес де Клавихо. Самарқандга- Амир Темур саройига саёхат кундалиги (1403-1406 йиллар). –Тошкент: O‘zbekiston, 2010.– 151 б.

¹³Гулбаданбегим.Хумоюннома; Заҳириддин Муҳаммад Бобур-нинг ўғли — Хумоюн подшоҳнинг аҳволи//Форс тилидан С. Азимжомова тарж.. – Тошкент: Маънавият, 1998.–22 б.

¹⁴ Бобурнома. Тошкент: 1960. –151 б.

an'analariga muvofiq malikalarning nomlari ko'p hollarda tilga olinmaganligi sababli ular haqida kam ma'lumotlar uchraydi. Biroq bu borada tadqiqot olib borish mamlakatimiz tarixining muhim sahifalarini yoritish zarurligi sababidan ham muhim bo'la oladi.

